

Kaiser László

Elvált apák Magyarországon

Béke és háború

*„Anyám szájából édes volt az étel,
apám szájából szép volt az igaz”*

József Attila

*„Adjatok egy jobbik világot,
Akkor talán másképpen látok,
De adjatok: de hamar”*

Ady Endre

Az elvált apa

Elvált apának vagy anyának lenni nem jó. Elvált szülők gyermekének sem. Ennél persze van rosszabb: egy pokoli házasságban élni, ettől aztán még jobban sérül férfi, nő, fiú, lány. Tehát bizonyos esetekben válni kötelesség, ha úgy tetszik, a kisebbik rossz választása, de a választott helyzet nem lehet jó, mert ez a korábbi egész széttörése – hogy Ady szellemét idézzük ide. Vagy másképp nézve: egy élet vagy közösség működése akkor igazán emberi, ha – elcsépett, de találó módon rögzítve – az életminőség és az életszínvonal megvan, sőt harmonizál egymással. Gondoljuk végig: egy válásnál az esetek többségében – a korábbiakhoz képest – valamelyik romlik. Nem feltétlenül, hiszen egy – mondjuk – részeges, költekező, garázda, erőszakos apa után az apanélküliség minőségi és életszínvonalbeli javulást hozhat. De a nagy átlagot tekintve a válás esetén a korábbi egység (család) minden tagjánál – szinte elkerülhetetlenül – vagy minőségi vagy életszínvonalbeli deficit keletkezik. Hiszen egy egész tört szét a maga gazdasági következményeivel is...

Ezt a széttört egészet, immár mindenképpen csonka részt nem nevezhetjük jó világnak, tehát másképpen sem láthatjuk, mint amilyen valójában – ismét követve Ady zseniális meglátását. S ha már géniuszt idéztünk, a másik nagy magyar zseni, József Attila szava is szintiszta igazság. És éppen az a férfi fogalmazta meg, akinek nemhogy gyermeke nem volt, de apját hároméves kora óta nem látta, így igazat nemigen hallhatott tőle, sőt azt is föltételezhette a költő, hogy ha velük marad, akkor sem biztos, hogy éppen igazat mond. Mégis apja szavainak igazságáról versel! A zseni, a nagy művész mindig a káoszra mutat, de a rendért perlekedik, egyéni sorsa túlmutat a saját életén, a végsőt keresi, s ebben a végső és talán egyetlen rendben egy apátlanodó korban az igazat fogalmazza, nem csupán a valódit.

Az igaz világban pedig az apának a rendnek kell lennie, a „szép igaz” megtestesülésének, az emberi hibákkal együtt. A görög mitológiában Zeusz saját apja, Kronosz ellen lázadt. Aztán jött a katolicizmus... A katolicizmusban, tehát a görög szellemet is megőrző Európában az atya fogalmához hozzátartozik az engedelmisség a fiú részéről. Ez erkölcsi törvény. Másképp: a törvénynek való engedelmisség.

A kör bezárult: nincs apa, nincs törvény. Túlzás? Persze hogy az. De a lényegen nem változtat, vagyis azon, hogy a XIX. században elkezdődött, a XX. században betetőző folyamat: egy apátlan kor mint tendencia, s ennek előzménye az apaszimbólum hanyatlása. Kétségtelen apahiány. Ez már nem jó világ. Apa-igaz nincs, vagy háttérbe szorul: apátlan nemzedékek vannak régóta. Ez a nemzedék kétségtelenül védtelenebb és kiszolgáltatottabb az előzőnél. Lebegő!

S most adjuk át a szót Tringer László pszichiáternek, aki 1999-ben így látta a helyzetet: „A gravitáció megkérdőjelezhetetlen és csalhatatlan iránya helyett a súlytalanság állapota következett be: a gyökér nem tudja, honnan ered, a szár alakatlan, torz formákat vesz fel. Az apátlanak gyökere nincs, törzse a szeleknek engedelmeskedve hajlong jobbra-balra. Az apa fogalma végső soron a cselekvések másrautaltságát, tehát a morál princípiumát jeleníti meg. Az apátlan nemzedék önazonosságát, cselekvéseinek vezérlését a morál helyett a jog és a pszichológia vette át.”

Így tehát ha az elvált apák helyzetéről szólnak és tényekről, kodifikációról beszélünk, a morálról is beszélni kell. Ha a pozitív változás lehetőségéről, akkor végképp...

Egy kis múlt

Lev Tolsztoj *Anna Karenina* című regényének (abban az időben még gyakorlatilag nem volt válás) ismert mondata: „A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az.” Így igaz, a maga módján, de egy bizonyos: konfliktusok mindenütt vannak, miként a boldog családoknál is lehetnek. A különbség „csupán” annyi, hogy a konfliktusok megfelelő „kezelésével” még lehet nyugalom és boldogság, de a rossz kezelés előbb-utóbb boldogtalan-ságot szül, s ez lehet a válás kiindulópontja is. Vagy másé. A mi esetünkben a válás, hiszen ezt vizsgáljuk, másrészt pedig nem árt hangsúlyozni: az egyre gyakoribb válás rendszeresített életformaként már egy modernebb kor terméke. Hozzáteve, hogy a válást megelőző házasság intézménye – európai és keresztény értelemben – a középkor óta létezik, de természetesen más kultúrkörök és más szokások is vannak. Ez az írás nyilván az európai kultúrkörben gondolkodik, azon belül pedig a magyar valóságban.

A válás intézménye egy új kor terméke, modernebb koré, mivel korábban hosz-

szú ideig csak egyházak köthettek, illetve bonthattak föl (igen ritkán tették) házasságot. Különösen szigorú volt a katolikus egyház, az amúgy is kevés házasságot bontók meghatározó része a katolikus hitről más hitre áttértek közül került ki.

Magyarországon polgári értelemben vett válásról 1895 óta beszélhetünk, tudniillik ekkor született meg az a törvény, amely kötelezővé tette a házasságok polgári anyakönyvezését. Az új törvény engedélyezte a válást is, de csupán kivételes esetben, ha az egyik fél hibáját bizonyítani lehetett. Érthető – figyelembe véve a kor egyéb jellemzőit és sajátosságait is –, hogy a századfordulón összesen bő ezer válás történt. Ezek is úgy, hogy az egyik felet tették felelőssé, az akkor érvényes és működő „vétkességi” alapon.

Ez a vétkességi alap később is megmaradt, ezzel együtt a válások száma egyenesen emelkedett. A válást 1952-ben szabályozták újra, ekkortól a vétkességi elv helyett a „feldúltsági” elv lett a meghatározó, tehát mennyire „feldúlt” a házasság, helyrehozható-e a kapcsolat vagy sem. A vétkességi elv mégsem tűnt el teljesen a jogalkalmazásból, mert két kérdésben döntöttek ennek alapján: lakáshasználati és gyermekelhelyezési vitákban. 1974-től lehet közös megegyezéssel válni (persze felperesi–alperesi viszony alapján), azóta az esetek nagyobb hányadában ezt a jogi utat választották – az állam így kevésbé avatkozott be a konkrét ügyekben.

Közbevetőleg: a házasság értékének változása bizonyítottan a XX. században, különösen a XX. század közepén kezdődött. Ennek nyilvánvaló történelmi és orvostudományi oka van. Megnyílt a lehetőség a nők tömeges munkába állásához, tehát képesek lettek önmagukat, netán utódaikat is eltartani. És persze a fogamzásgátlók robbanásszerű elterjedése: a nemi élethez partner kell elsősorban, nem pedig férj, aki nevel és gondoskodást biztosít. Érthető, hogy az apa- és férfiszerp megváltozott. Úgy is mondhatnánk: tekintélyvesztés következett be. A folyamat, tehát a házasság értékének csökkenését gyorsította az ezzel egy időben berobbanant szexuális forradalom, valamint a nagycsaládok, a többgenerációs családok drámai csökkenése. Érdekes, korunkra jellemző tapasztalat, hogy míg a nőknél a munka, a foglalkoztatottság növeli a kapcsolat megszűnésének valószínűségét, addig a férfiak esetében a munkanélküliség.

A válóperek száma tehát egyenesen emelkedett 1987-ig, ebben az esztendőben közel 30 000 válást regisztráltak, azóta az átlag 20 000 fölött van. Ezzel párhuzamosan a házasságkötések száma drasztikusan visszaesett. 1986-ban egyébként bevezették a békéltető tárgyalást, de ez olyannyira formális volt, hogy röviddel később, 1995 nyarán megszüntették.

Az 1952-ben (nem sokkal Sztálin halála előtt, a Rákosi-rendszerben!) született családjogi törvény, amely amúgy ma is érvényben van, bár több alkalommal esett át toldozgatáson-foldozgatáson. Érdekes, hogy a rendszerváltozás óta – evidens módon – megannyi új törvény született (még fölsorolni is nehéz lenne, hogy meny-

nyi), ugyanakkor a családjogi törvényhez csak kis mértékben nyúltak hozzá, pedig ennek sok szószólója akadt, és számos javaslat fogalmazódott meg a meglévő – ismétlem, 1952-es – törvény újabb módosításához. Ami a megvalósultak közül a legfontosabb, a közös felügyeleti jog bevezetése, tehát egyik fél szülői jogait sem függesztik föl, más megfogalmazásban: az a szülő, akinél nem marad a gyermek, nem kerül a jogi halál állapotába, nos, ez az intézmény megvan – de ehhez mindkét szülő hozzájárulása kell, igazi jogi fából vaskarika... Persze nem kizárt a békés beleegyezés mindkét fél részéről a közös felügyeleti jogba – ahogy Svédországban igen gyakori –, de nálunk ez szinte elképzelhetetlen, alig jellemző.

Egy kis jelen

„Adjatok egy jobbik világot, / Akkor talán másképpen látok” – idéztem Adyt. A szomorú tisztánlátás ma: a tények és számok zsarnoksága. Tények: egyre kevesebb házasság, az élettársi kapcsolatok arányának növekedése, egyre több válás, egyre kevesebb gyerek. Ha már gyerek: jó néhány hónapja fordult 10 millió alá a határon belüli magyar népesség. Köztudott, hogy a születési ráta ma Magyarországon 1,2–1,3, ez hozzávetőlegesen az európai átlag is. Ha így folytatódik, ha nem változik meg a tendencia, nagy baj lesz, állítják komoly demográfusok.

Én most nem demográfiai szempontból vizsgálódom, de mindenképpen leszögezendő: az amúgy sem rózsás születési szám és a nagyszámú válások, valamint a válás utáni problémák (gyerek, lakás, vagyon) szoros összefüggésben vannak, és kell hogy legyenek egymással. Kétségtelen, hogy az elmúlt évszázadokban, évezredekben is sokszor nem született gyermek a házasságból (a gyermektelen nők aránya mindig meghaladta a 10%-ot), de az egyke sem volt ily mértékben jellemző, másrészt a szinglividualizmus is az utolsó esztendőök terméke. Ugyanakkor az elmúlt esztendőökben tolódtott ki ennyire az első gyermek születésének időpontja, vagyis későn szülnék a nők, s ez azt a tendenciát is magával hozza, hogy minél késeibb az első gyermek, annál kisebb a második, netán harmadik gyermek születésének valószínűsége...

Nézzük a legfrissebb tényeket. Magyarországon az emberek évente bő 40 000 házasságot kötnek, ezek fele válással végződik. Gyermek a felbomló kapcsolatok mintegy kétharmadában van. Mindez nagyon is csalóka, mert a gyerekek jelentős része, mintegy 30% élettársi kapcsolatban születik, s ha de jure nincs is válás vagy gyermekelhelyezési per (egyébként sokszor így is van), a szétválás után mindenképpen ott az elvált apa, még akkor is, ha nem a házassági vagy élettársi kapcsolat bontópere avanszálja azzá... Itt vagyunk ma, idáig jutottunk ma.

Szép kis jelen! Sovány vigasz, hogy a válások arányszámában föl vesszük a versenyt az USA-val, Nagy-Britanniával, Finnországgal, ahol szintén minden második házasság bomlik föl. Igaz viszont, hogy a felmérések szerint ezekben az országokban több időt töltenek az elvált apák gyermekeikkel, mint a magyarországiak.

Vissza két évtizedet

Vesszőparipám: semmit sem lehet önmagából megérteni. Legkevésbé a mát. A házasság, a válás, az elvált apák, gyermekeik helyzetét vizsgálva nagyobb ölelésű, messziről jövő kitekintésre van szükség. Nem vitatva a rendszerváltozás elkerülhetetlenségét, a korábbi korszak tökéletes zsákutcáját és morális elfogadhatatlanságát, vagyis a ma demokratikus jogállamiságát (éppen a témánkban is bizonyított ellentmondásos helyzetekkel együtt), tehát végeredményben a minőségi javulást: mégis szomorú, jobbik világot igenlő statisztikák kartácsnyi dermesztő adataival kell szembenéznünk.

Olyan adatokkal, amelyekkel számolnunk kell, ha az elvált apák helyzetéről is szó esik. Olyan adatokkal, amelyek teljes mértékben kihatással vannak az elvált apák életkörülményeire, tehát életminőségére és életszínvonalára is, nem beszélve arról, hogy vizsgálódásunk az elmúlt esztendőket öleli föl, a rendszerváltoztatástól a tegnapi máig.

Tisztáztuk már, hogy Magyarország népessége 20 évvel ezelőtt bőven 10 millió fölött volt, ma 10 millió alatt, s folyamatos csökkenést mutat a statisztika. Hogy a magyar adósság milyen mértékben nőtt meg, azt egy iskolás gyermek is tudja. Érzékeli és tudja mindenki, hogy mi a munkanélküliség. Bár ez a piacgazdaság elkerülhetetlen velejárója, de akkor is tény a közel 500 000 munkanélküli, akiknek a helyzete (szó szerint a munkanélkülisége) a családi életre, annak alakulására, tehát a válásra és az utána következő időre is, ahogy már szóltam erről, komoly hatással van. Menjünk tovább! Ugyanilyen összefüggés van a mintegy 3 millió létminimumon élő ember sorsa és családi életének alakulása között. A becsült több tízezres, vélhetően 50–70 ezer hajléktalan sorsa már következmény. Következmény abban az értelemben is, hogy a hajléktalanok szinte mind férfiak. Sétáljunk csak végig például a pesti aluljárókon, vagy menjünk el egy hajléktalan szállóra. Az pedig szintén tény, hogy a hajléktalanok között – bár hivatalos statisztika nem készült – meghatározó az elvált vagy korábbi lakását elhagyó férfi, illetve apa. Jó néhány hajléktalannal beszélgettem az elmúlt hónapokban, természetesen igen sokfélék. Sokan nem a válás, hanem az önpusztító életvitel miatt kerültek az utcára, de többségben elvált apák voltak.

E sokatmondó számok és tények után hatoljunk a kör közepébe, vizsgálódásunk tárgyába. 1989-ben még 70 000 házasságkötés volt, 2009/10-re ez csökkent 42 000-re. Nézzük a válást! Az 1980-as években 1000 házasságkötésre 350 válás jutott, a 2000-es esztendőben 500 fölött. Elégge egyértelmű tendencia. S végül: a 80-as években minden nyolcadik gyermek született házasságon kívül, a 2000-es években már minden harmadik gyerek. Mielőtt bármi félreértés lenne, nem feltétlenül erkölcsi, hanem működési alapon kell leszögezni azt, amit Lux Elvira szexológus állít: a házasság a biztos (vagy legkevésbé bizonytalan) alap a jövő

nemzedéke számára. Magyar és nemzetközi fölmérések, statisztikák egyértelműen bizonyították, hogy – bármilyen meglepő – a klasszikus módon kötött házasságok a legtartósabbak. Hogy mit értenek, értünk klasszikus házasságon? Azonos mentalitású, értékrendű felek, hosszabb udvarlási időszak, nem elkapkodott, elsi-etett házasságkötés. Érdekes: a házasságot megelőző együttélési, élettársi kapcsolat nem hogy nem garantálja a jó házasságot, sőt! Azoknál a pároknál, amelyek az esküvő előtt együtt éltek, a fölmérések szerint nagyobb a válás kockázata.

Valami tehát nem stimmel! A sok válás azt bizonyítja egyrészt, hogy rossz alapokkal indultak neki a felek a frigynek, magyarán nem voltak igazán egymáshoz valóak. De azt is, hogy elsiették a házasságkötést, aztán a meglévő, szükségszerűen fölbukkanó problémákat és konfliktusokat rosszul kezelték. Tengerentúli mozgalom szlogenje lett például: Az élet rövid, válj el! Mintha itthon is éreznék ezt a szemléletet. Gondoljunk bele: az intelligencia problémamegoldó képesség, a szlogen felszólítása pedig az, hogy ne oldj meg valamit, hanem menekülj. És akkor még nem szóltunk a gyerekről. Hiszen ő issza meg a levét a felnőttek tévedésének, illetve nem megoldó, hanem a megoldást eltávolító magatartást lát.

Akárhogy csűrjük-csavarjuk, a konfliktus az élet része, így az élet része a házasságon belüli konfliktus vagy éppen a konfliktusok sorozata. Nota bene: a konfliktus még pozitív is lehet (miként a stressz), mert segíti valaminek a tisztázását, valakinek az egymáshoz való viszonyát rendezheti, nem beszélve az önismerethez való segítségéről, vagy a tanulható konfliktuskezelésről. A baj inkább abban van, s ez a baj a tragédiák egyik ősforrása, hogy meggondolatlanul, ripsz-ropsz következik be a válás, amikor a kapcsolat még talán megmenthető lenne, ha nincs komoly probléma. Össztársadalmi képlet a kompromisszumkészség hiánya. Itt most nyilván nem az ab ovo válásra ítélt házasságokra gondolok, mert ilyen is van. S a másik ősforrása a tragédiának (a válásnak, mert minden válás az), hogy az egyik félnek előnye lehet abból, hogy képtelen a kompromisszumra, vagy ha képes, nem hajlandó, mert igazán nem érdeke.

Hernádi Miklós, a téma egyik szakértője állítja és bizonyítja (és nem a jogos válásokra, a jogosan beadott válókeresetekre gondol), hogy a férfiak általában vesztésre ítélt helyzetben vannak a per során és utána is. Mert ha igaz, már pedig igaz, hogy a felperes az esetek jóval több mint 80%-ában a feleség, akkor valóban okkal merül föl a kérdés: ha ennyire rosszak a férfiak, akkor minek mennek hozzájuk a nők, vagy ha ennyire érdekük a nőknek a válás, akkor meg netán a törvénykezés hibázik, vagy a törvények betartása kérdőjeles... Az is tény, hogy gyermekelhelyezési ügyben általában borítékolható az ítélet a anya javára, és az is cáfolhatatlan, hogy inkább a férfiak hagyják el előbb-utóbb a közös otthont. Nyersen fogalmazva: a közös tulajdon (gyerek és lakás) jóval nagyobb valószínűséggel kerül az egyik félhez, akkor tehát ez a fél, ha gyenge a konfliktusok intelligens

kezelésére, vagy túl van egy bizonyos gyarlósági fokon, netán – legyünk jóindulatúak – megszedíti a környezete, nos, akkor egyértelmű a következtetés: diktálhat a válás előtt (fenyegetés a válással), diktálhat a válás alatt és utána... Vagyis megvalósíthatja akaratát, elérheti céljait a jog segítségével a másik rovására.

Éles helyzetet vázoltam, nem véletlenül. Hozzá kell tennem: mindez nem szükségszerű, két felnőtt, hajdanán egymást szerető, családot alapító, gyereket, gyerekeket vállaló embernél nem kell föltétlenül ennek vagy akár az elmondottak töredékének bekövetkeznie. Igaz, emberi ügyből bírósági ügy lesz, van közös meg egyezés, de kell felperesnek és alperesnek lennie. Elvileg lehetne mindent a lehető legbékésebben intézni, úgy, hogy senki ne járjon rosszul, a gyerek vagy gyerekek érdekét szem előtt tartva, egyszóval nem járhatatlan út ez. S még így is mindenképpen megsérül kisebb-nagyobb mértékben, ám a helyzeten és a lehetőségeken belül legkevésbé. Ez lenne a szép, ez lenne a jó; a gyakorlat, a statisztika sajnos mást mutat. Egészen mást, lehangoló, szomorú képet. Nézzük meg tehát az elvált apák életének realitásait. Egyelőre a számok nyelvén, mert az külön kérdés, milyen érzés, ha valaki fölöslegessé válik, ha valakit fölöslegessé nyilvánítanak...

Szigorú tények és statisztikák, egyebek

Az utóbbi esztendőkből tehát a válások évenkénti száma hozzávetőlegesen állandó, bő 20 000 körül ingadozik. És mennyi a házasságkötés? Az meg bő 40 000. Íme a szigorú tény, átlagosan minden második házasság végződik válással, amely – még a legsimább, legmegegyezőbb is – a csőd bizonyítéka, hiszen az eredeti szándékkal, a működőképes közösség, család, az egyén számára boldogságot, tehát szabadságot ígérő elképzeléssel szembeni más, sérülést elkerülhetetlenül okozó realitás.

Érdeklőség, hogy az 1990-es évek elejéig nőtt azoknak a válásoknak az aránya, ahol közös gyermek is volt. Folyamatos csökkenés után, az elmúlt években ez az arány 60–62% körül megállt, stagnált, minimális visszaesséssel. Az nem is kérdés, hogy a válások után meghatározó és döntő többségben az anyánál helyezték el a gyermeket vagy gyermekeket. A csonka családokban, eltartott gyermekkel élő ún. egyszülőcsaládok 10–12%-ában az apa neveli a gyereket, illetve gyerekeket, 88–90%-ában pedig az anya.

Nézzünk egy végső statisztikai mérleget az elvált apák szempontjából. És nézzük meg, ez konkrétan hány embert és gyermeket érint. Becsült adat, hogy körülbelül 240 000 elvált férfi él külön gyermekétől, gyermekeitől. Mivel a gyermekek átlagos száma messze nem éri el a kettőt (ma 1,2-1,3 a születési ráta!), számolhatunk közel 300 000 gyerekkel.

Ez az igen sok gyermek: válási árva, úgy is mondhatni: békeárva. Nevezzük nevén: bizonyos fokig elkerülhetetlenül sérült kis személyiség, potenciálisan majda-

ni sérült felnőtt. Persze ettől az élet szép és boldog is lehet; s van, aki a tragikusan rossz házasságon belül – erről már volt szó – jobban megsérül, mint az elvált szülők gyermeke, de lélektanilag igazolt, hogy a gyermek nagyobb eséllyel lesz maga is elvált (ahogy már a nagyszülei közt is több az elvált), nem beszélve a százalékosan nagyobb számú deviáns viselkedésről, függőségekről a csonka családban nevelkedő gyerekek körében. Persze nem ténylegesen árva az árva, metaforikus megfogalmazás, hiszen anya van, apa van, de teljes család nincs, ugyanakkor – ahogy dolgozatunk egyik tárgya és célja bizonyítja, külön probléma, amikor a válás alatt és után kapcsolattartási nehézségekbe ütközünk. Sajnos, nagy számban léteznek kapcsolat nélküliségek: éppen az apa szándéka, vágya (hogy azt nem mondjam: szeretetvágya, vagyis szeretetet adni akarása) ellenére. Itt aztán nincs hivatalos statisztika, a jogsértő (és erkölcstelen) magatartásra különben sem lehet mentség, de csak becsülni tudunk: ha csupán több százezer válási árva egyötödénél van probléma, az már több tízezer gyermeket (és apát) érint.

És miért van így? A válasz egyértelmű. Ahogy az interjúk és az interjúk jó része is igazolja (írásbeli bizonyítékot rengeteget láttam az érintett feleknél), a család fölbomlásakor a jogrendszer egyértelműen gyermek- és anyacentrikus. Ez bizonyos határig még elfogadható lenne, de a valóság ezen a határon túl van, s ennek három oka van: az 1952-es családjogi törvény eleve „több sebből vérzik”, a hatósági cselekvés és gyakorlat sokszor nem kielégítő, valamint a rossz közgondolkodás. A rossz közgondolkodás, mely egyszerűsítve a következő: ha az apát elhagyják, biztos megvan az oka, ha az apa megy el, megéri a pénzét, ha az anya valamiért ellenzi a kapcsolattartást, biztos jó oka van rá. S itt megint nem azokra a rossz apákra gondolok, akikkel valóban nem szabad és nem lehet együtt élni, és végképp nem azokra (mert ilyen is van), akik nem törődnek gyermekükkel.

A legtöbb válás (kb. 40%) a férfiak 30 és 40 éves kora között következik be, 30% 40 és 49 év között, 30 év alatt, illetve 50 fölött kb. 15-15% az arány. Látszik tehát, hogy erejük teljében, értsd: munkára és gyereknevelésre kész apák, férfiak életük egyik legnagyobb, ha nem legnagyobb traumáját élik meg, iszonytató sérüléseket szenvednek, újra próbálják építeni életüket, netán perek garmadára megy el energiájuk. Az élet két nagy pillére a család és a munka, az egyik romba dőlt, vajon mennyire lehet a másikkra koncentrálni...

Még mindig statisztikák, tisztázó szomorúságokkal

Azért tisztázunk valamit. Ez a kérdés nem nő- vagy férfikérdés, ez össztársadalmi kérdés. Éppen a nők és gyermekek érdekében kell ilyen egyértelműen fogalmazni. A nőellenesség csíráját is el kell utasítani a tények föltárásakor. (Számos olyan hölgy van, aki bizonyos női magatartásokat bírál, éppen az elvált apák szempontjait magáévá téve.) Nyilván nem könnyű az elvált nőnek sem, de ezt a nehézséget

rengeteg férfi is vállalta volna sok esetben, ám a bíróság gyakorlatilag az anya javára dönt. Ha nem, nagyon nyomós oknak kell lennie, amely miatt nem az anyához kerül a gyerek. Még egyszer: nem könnyű az anyának sem, de a gyerek mégis erőt adó tényező. Miként a gyerek „elvesztése” pedig erőt elszívó.

Nem csupán a gyerek elvesztése szívja a férfiak lelkierejét, hanem ezzel a valahová való tartozás tudatának elvesztése. Ehhez társul a gyakori anyagi romlás (a lakás elhagyása, gyerektartás). Leszögezhető, hogy általában az elvált apák helyzete rosszabb az elvált anyáéknál, és végképp rossz a házasságban élő apakéhoz képest.

Ez utóbbi nagyon fontos szempont. Hiszen ha ez igaz, márpedig igaz, akkor ez a potenciális fenyegetettség ott van a házasságban élő férfi, illetve apa feje fölött, magyarán zsarolhatóvá válik a lehetséges rosszabb életkörülményekkel, és természetesen a gyereke elvesztésével is. És ha mindez bekövetkezik? Szomorú kilátások. Most hagyjuk – már amennyire hagyható – az anyagiakat. Kopp Mária orvos és pszichológus kutatásai egyértelműen bizonyítják, hogy a családban élő, gyermekes férfiak jóval tovább élnek, és jóval kisebb arányban betegszenek meg. Súlyos statisztikai adat például, hogy az elvált férfiak háromszor annyian lesznek öngyilkosok, mint az elvált nők. Mint ahogy az is bizonyított, hogy jóval több elvált apa küzd fizikális és mentális problémákkal, mint elvált anya, illetve az egész magyar társadalomban az elvált apák szorulnak legnagyobb arányban mentális kezelésre. És persze aztán a hátrányos helyzet (pl. lakáskérdés, munkanélküliség) is eleve hozhat lelki problémákat, ami aztán kihat az amúgy sem rózsás helyzetre, az vissza: ördögi körök...

Tisztáztuk, hogy minden korosztályban gyakori a válás, bár leginkább a 30 és 40 év közöttieknél. Az iskolai végzettséget tekintve nem látunk nagy eltérést a csoportok között, egyedül a magasabb iskolai végzettségűeknél kisebb valamelyest a válások aránya, viszont sokszor itt – mintegy ezt ellensúlyozva – nagyobb a bontóperi hercehurcák, pereskedések, jogi huzavonák száma, nyilván jobban fölkészültek tudásban, a jogi útvesztők technikáiban, perek szorgalmazásában és bonyolításában. Nagyon csúnya esetek megdöbbentő módon éppen értelmiségi pároknál tapasztalhatók, sommásan és leegyszerűsítve: van ész a rosszra.

Az elvált gyakran panaszodik – sokszor joggal – élete nehézségeire. Nem állítom, hogy a létezés csúcsa elvált nőnek lenni, bár tisztáztuk, hogy a beadott válóperi, felperesi beadványok szerint a nők több mint bő 80%-a százaléka ezt akarja. Tehát számára érdekdeusabb lehet a válás, mint a házasság. De nem is ez a fontos itt, hanem az, hogy a sok női, anyai panasz között nemigen szerepel a magányosság érzése. A társ utáni vágy igénye igen, de a magányosság nem. Hogy is lehetne, hiszen a gyermek, a gyermekkel való lét és törődés, még ha apa nélkül zajlik is, kizárja a magányosság érzetét, ha nem, akkor vagy nagy baj van a neveléssel, az

anyai szereppel, vagy a genetikával. Ezzel szemben az elvált apák közel kétharmada teljes egyértelműséggel magányosnak vallja magát. Vagyis az egyik legfájdalmasabb negatív emberi érzéssel él együtt.

A válási mechanizmus megindulásának első pillanatától fogva sodródás kezdődik a kirekesztettség felé. Gondoljuk végig. Először ki akarják rekeszteni (okkal, ok nélkül) a meglévő családi életéből. Sikerül, talán már a válás kimondása előtt, később egyértelműen. Mondjuk a mintaapa (aki már komoly anyaszerepet is betölt manapság a házasságban) szeretné megkapni a gyereket, ennek csak matematikai esélye van a gyakorlatban, még ha női hűtlenség is a válás oka, akkor sincs semmi esélye. Elrekesztődött a gyermekétől az apa, jó esetben vasárnapi apuka lesz, rossz esetben ezt is akadályozzák. A lakást általában az anyának ítélik, vagy közös használatot, ebből legtöbb esetben a férfi száll ki. Vissza a szüleihez, vagy lakásbérlet, albérlet, szívesség, új barát nő: mindenképpen hátrány a korábbihoz képest, s ennek az útnak a végén ott lehet a hajléktalanság is. Az egyébként jogos tartásdíjfizetéssel az anyagi helyzet könnyen destabilizálódik, csökken az újrakezdés lehetősége (pl. a hitel fölvétele nehezebbé válik). Pillanatok alatt a szegénység szintjére lehet süllyedni; ha nem tudja fizetni a tartásdíjat, előbb-utóbb (az anya döntése szerint) hatósági ügy lesz. A válás földolgozásához – állítják pszichológusok, orvosok – általában két év szükségeltetik. Két év nagy feszültségben: ez mindenre kihat! A társadalmi megítélés is kirekesztő: a gyermekét egyedül nevelő szegény anya képével szemben ott van a szabad, családját elhagyó apa képe, aki netán még iszik is, ez utóbbi gyakorisága különben tény. S itt álljunk meg egy pillanatra.

(Zárójelben, a nem zárójeles alkoholról)

Az alkohol. A válások egyik oka. A többi: hűtlenség, elidegenedés, korai, elszármított házasság, alkati és szemléletbeli különbség és – tisztáztuk már – szintiszta érdek, a fölmerülő problémák rossz kezelése, tehát ebben az esetben is elhamarkodott a válás. De most minket az alkohol érdekel. Statisztikailag orvosi értelemben a lakosság 10%-a alkoholistá. Orvosi értelemben alkoholistá, alkoholfüggő az, aki rendszeresen, napi szinten fogyaszt alkoholt, s ez akkor igaz, ha a mennyiség nem sok és nem vezet kvázi berúgáshoz. Alkoholtól veszélyeztetettek a szociális ivók is, akik veszélyhelyzetben isznak, vagyis amikor komolyabb feszültség éri őket (munkahelyi problémák, nagyobb konfliktusok, haláleset, csalódás stb.). Az említett 10%-ban egyébként a nők is benne vannak, persze igen kis arányban, nem beszélve arról, hogy a női alkoholizmus nehezebben manifesztálódik, magyarán a nők között több a zugivó.

Ám miért is szólok erről ilyen részletesen? Nyilván nem a magyarországi össztársadalmi képlet, hanem válási vetülete miatt. Senki nem vitatja, hogy igen sok

házasság megy tönkre az alkohol miatt, az sem vitatható – éppen a statisztikák, ezen belül orvosi, hatósági adatok, tények is igazolják –, hogy a férfiak, férjek alkoholizálása milyen súlyos, továbbmegyek: válást joggal indokolható és szorgalmazó magatartást eredményez. A férfiak alkohol okozta májbetegségben bekövetkezett halálát tekintve ott vagyunk a világ élbolyában, ha nyitott szemmel élünk a világban, láthatjuk, hallhatjuk a problémát.

Ez persze nem új keletű, mármint az alkoholfogyasztás. Ám kérdés, hogy ilyen súllyal mióta van jelen. Mert egyértelmű, hogy az európai (és magyar) kultúra magába foglalja az ivás valóságát és misztériumát. Az a kultúra, melynek hármas alapja (még Babitsék nemzedéke rögzítette) a görög szellem, a római jog és a kereszténység. Ebben a kultúrában a szolid alkoholfogyasztás a mindennapi élet része, de természetesen az esetenkénti részegség is előfordult, mindezt éppen az írott emlékek tanúsítják az ótestamentumi Noé-esettől a magyar bordalokig, görög művektől a Petőfi-versekig. A kulturált alkoholfogyasztás megmaradt, illetve háttérbe szorult, de mellette elterjedt, majd meghatározó vált a tömeges alkoholizmus, gyakorlatilag a huszadik század első felétől. Ennek persze megvan a maga társadalmi és pszichológiai oka: a magára maradt, hit és közösség nélküli ember szenvedése és árvasága, s ebből fakadóan menekülése a szurrogátumok felé.

Rövid utalás az irodalomra

Számos magyar író és költő (köztük sokan nem vagy alig fogyasztottak alkoholt) Balassi Bálinttól Csokonain, Vörösmarty Mihályon át Hamvas Béláig alkotott maradandót az ital és italfogyasztás tematikájában, de igazán a XIX. vége és a XX. század szülte meg azt az írotípust, amelyet a tökéletes önpusztítás, korai halál jellemez, egyben az is, hogy munkásságuk középpontjában meghatározó vagy kizárólagos témaként az alkohol áll. A nagy ivó, zseniális Ady Endre hatalmas életműve még csak töredékben hordozza ezt, az igazi alkoholista író olyan valaki volt – többek között –, mint a fiatalon, 1929-ben öngyilkos lett Cholnoky László, az elmúlt évtizedekből Bólya Péter, Császár István vagy a legismertebb, Hajnóczy Péter, de itt említhetjük a jó néhány éve elhunyt nagy tehetségű Szervác József költőt.

Arra most kísérletet sem tennék, hogy akár művész, akár nem művész esetében a személyiség és az alkoholfogyasztás összefüggéseire mutassak rá, hiszen kérdés, hogy a beteg személyiség fordul a pohárhoz, vagy az ital tesz valakit beteg személyiséggé. Vagy éppen van egy egészséges személyiség, aki rendszeresen – tehát egészségtelenül – fogyaszt alkoholt, de nem válik iszákossá, például Krúdy Gyula. A lényeg: az alkotás végső okát az alkotóban és nem az alkoholban kell keresni. A művek – bár lehet éppen téma az ital és lehet részeges az alkotó – az alkohol ellenére jöttek létre. A titok, az alkotás titka elsősorban nem az alkoholban, hanem a tehetségben, a személyiségben rejlik...

Mondjam azt, hogy az élet, a családi élet is valamilyen szintű alkotás? Mondom, ezért is beszéltem az irodalomról. Akkor pedig sem dicsüket, sem bukásukat nem lehet magyarázni kizárólagosan az alkohollal. Összetett téma ez is, melyre túlságosan egyszerű válaszok születnek. Mert ha a túlzott alkoholfogyasztás betegség, akkor beteg embert perelnek és hagynak el a válás során.

Időben vagy idő előtt, vagy fölöslegesen? Tényleg az alkohol miatt bomlott föl a házasság, vagy az már következmény? Ahogy van kérdés bőven a művészeti alkotás és az alkohol kapcsolatáról, úgy van az élet és alkohol összefüggései között is.

Vissza az alkoholhoz

Témánk és a közelmúlt vizsgálatának szempontjából mindenképpen ki kell emelnünk azt a történelmi és szociológiai tény, hogy a magyar társadalom gyakorlatilag borkedvelő, netán iszákosságra hajló nemzetből az 1956-os forradalmat követő időszakban lett alkoholista nemzet, a tömeges mérvű nagyívás és alkoholizmus az 1960-as évektől terjedt el, ez is statisztikai tény. Éppen a konszolidációban, a Kádár-konszolidációban roppant meg a nép tartása, s ez a nagymértékű alkoholfogyasztás mindmáig tart.

Tehát mindenki tudta és élte, hogy nálunk a férfiak (akiket egyébként a válások számának növekedésével egyenes arányban egyre inkább egyedülálló anyák neveltek) – eufemisztikusan fogalmazva – nem vetik meg az italt. Tehát ennek tudatában mentek és mennek férjhez a nők, s nem csupán tudatában, hanem tapasztalatában is, hiszen láthatták, hogy a jövőbeli elég gyakran a pohár után nyúl. Talán abban bíztak, hogy megváltozik, talán még tetszett is. Közbevetőleg: a szerelem elmúltával, különösen a gyűlölködés föllobbanásával hajlamos az ember az addig pozitívnak tartottat negatívnak látni: az erős férfi, aki bírja az italt kategória átválthat a vedelő kategóriára; a gyengédből lehet érzelgős; a bohémból részeges; a legényesen szétszórtból rendetlen disznó; a határozottból csőlátású; a keményből kegyetlen; az ábrándosból élheterlen; a pénzre vigyázóból skót; a nagyvonalúból költekező....és még hosszasan lehetne sorolni.

De vissza az alkoholhoz: érdekes, az alkohol mint probléma legtöbbször a házasságkötés után jelentkezik, vádként pedig a váláskor. Félreértés ne essék, most megint nem arra gondolok, amikor valakivel tényleg lehetetlen együtt élni annak alkoholizmusa, hogy hivatalos legyen: italozó életformája miatt. Nem! Én arról beszélek, hogy korábban miért nem volt probléma, ami most az, ha most tényleg az, miért nem próbálnak együtt megoldást, ha tényleg annyira súlyos a helyzet, orvosi megoldást találni...

És arról beszélek hangsúlyosan, hogy a fokozott mértékű alkoholfogyasztást tanúsító férfitársadalom ellen, vagyis konkrétan egy-egy apa, illetve férj ellen bármikor elő lehet húzni az ivás kártyáját, okkal, ok nélkül, mérlegelés, az elfogyasztott

mennyiség tisztázása nélkül. A férfi iszik: ez a kép, ami elől nincs menekvés, akár igaz, akár nem. Akit ezzel vádolnak, az már hiába védekezik. Hogy nem iszik? Nem számít! Hogy keveset iszik? Az sem számít. Hogy miért iszik, ha iszik? Ez senkit nem érdekel. Legkevésbé azt, aki a párja, párja volt, aki miatt lehet, hogy iszik, vagy éppen mellette lett iszákos. És még ezernyi variáció. A lényeg: ahogy a gyermek tús lehet a válóper esetén, úgy az ital emlegetése a kiütéses vereség előszele... Akár igaz, akár nem, akár túloznak, akár nem. S mivel egy átlagnőhöz képest egy átlagférfi biztosan többet iszik, az átlagról alkotott kép tapad rá arra az apára, aki ellen olyan válókeresetet indítottak, amelyben a vád az alkoholfogyasztás. És a statisztika, valamint a közgondolkodás miatt a hamis vagy túlzó kép elől nincs menekvés, s mindez tükröződik, tükröződhet a bíróság ítéletében és bármely hatóság tevékenységében.

Zárjuk le ezt a témát azzal, hogy senki nem vitatja az italfogyasztás társadalmi és egyéni veszélyeit és végképp nem az egyén felelősségét. (Hogy az alkoholizmus kialakulása mennyiben a genetikai tényezőkön múlik, azzal most végképp ne foglalkozunk.) Ugyanakkor vitathatatlan a manipuláció lehetősége, ha valaki ezzel érvel a saját vélt vagy valós igazsága érdekében. Sajnos sokan élnek a lehetőséggel!

További tendenciák, pszichológiával, tanulsággal

Milyen stációk vezetnek – általánosságban – az elvált apa státushoz? Elválni nyilván lehet közös megegyezéssel, bár ekkor is az egyik félnek kell felperesként benyújtani a keresetet, lehet a nő vagy a férfi akaratából. A válás – bár elhúzódik – amúgy könnyen megy: aki akar, előbb-utóbb el is válik! Már nem igaz a mondás, hogy azt a virágot szagoljuk, amit leszakítottunk, legalábbis aki nem akarja, nem szagolja.

Valaki dönt: ez az első stáció. Aki döntött – tisztáztuk már, hogy az esetek több mint 80%-ában a nők –, képes is véghezvinni elhatározását, annak tudatában s úgy értékelve a helyzetet, hogy neki és a közös gyermeknek így biztos jobb lesz. Ami igaz lehet, hiszen számos ilyen eset van. Viszont az valószínűsíthető, hogy az elvált apának biztos rosszabb lesz a helyzete, mint a házasságban volt. Itt is lehetnek kivételek, de a tendencia egyértelmű. Az elvált apáknak a következőkben rosszabb a helyzetük a házasságban élő apákhoz képest: nehezebb munkát találniuk és megőrizniük a munkát, rosszabbak a jövedelmi és lakásviszonyaik, valamint egészségi állapotuk, magasabb a szegények aránya, gyengébb a lakásuk felszereltsége, foszladozóak a társas kapcsolatok, s nem utolsósorban sötétebbnek látják jövőjüket, mint a családosok.

És a történelmileg amúgy is megtépzott apaszerep vagy tovább tépázódik, vagy semmivé válik. A döntéssel az anya részéről a *mellőlem, tőlünk elűzött* státus is megszületett, amelyre az apát felügyeleti jogaitól megfosztó – általában női bírók

által meghozott – döntés rakja föl a társadalom által nem túlságosan megbecsült koronát. És hogy utána milyen apai státus marad, az persze rajta is múlik, de sokszor a volt feleség szabja meg ennek kereteit – mely a semmitől a mindenig terjed. A jog csupán tartásdíjra kötelezi a férfit, más apai joggyakorlást nem ír elő, csak a lehetőséget rögzíti. A lehetőség lehetősége: a szülőkön, de elsősorban azon a szülőn múlik, akinek a gyermeket ítélték. S ha ez a szülő annak a jognak nem engedelmeskedik, amelyet számára előírtak, magyarán – a szó is szörnyű – nem biztosítja a gyermekláthatást, iszonyú örvények nyílnak meg. Megszakadhat a kapcsolat apa és gyermeke között, a hatóságok pedig vagy nem akarnak vagy nem tudnak tenni. S közben múlnak az évek...

Ami biztos, ha itt háború van, csak vesztesek lehetnek. De ez már a háborúk háborúja, hiszen sokszor már a válóperrel elkezdődött. Válóper háború nélkül, a válóper után semmi háborúság: ez az ideális megoldás. Ilyen is van, csak kevés.

Akárhogy is: apára szükség van. Szükség van biológiailag az élet továbbviteléhez. De aztán a tényleges jelenlétén túl az apaszimbólum is fontos – ez belső igény is a fiatalban, ahogy kutatások bizonyították. Belső igény a személyiség kialakulásához. Ezt a belső igényt, egyáltalán az apa-szimbólumot tették tönkre az elmúlt hosszú évtizedekben, nem csupán a tényleges apahiánnyal (azzal is), hanem egy rossz apaképpel is. Az apa nem a rosszul értelmezett tekintély – nincs igaza Freudnak, hogy a neurózis az apai felettes én kényszerével szembeni megnyilvánulás eredménye.

Freud – ahogy Tringer László pszichiáter nemrégiben leszögezte – „nem vette észre, hogy az apa a gyermekben teremtődik s alakul. A ténylegesen létező apa ezt a folyamatot természetesen megkönnyítheti és zökkenőmentessé teheti”. Tehát apára lelkileg is igénye van a gyermeknek, de az is igaz, hogy valamilyen apakép még akkor van, ha egyáltalán nincs... Ismétlem: az apa nem csupán realitás, de belső, elemi, emberi igény!

A mai pszichológia egyértelműnek veszi, hogy önmagunk három, egymással működő viszonyban levő elemét különböztethetjük meg. Az egyik a realitás rólam, vagyis ahogy az emberek engem látnak, a másik ahogy önmagamot látom, és harmadik az én-ideál, amilyenné szeretnék válni. Az utóbbi persze sosem érhető el, de a kívánt cél erkölcsöt, normákat, értékeket tételez föl. Ehhez segít az apa és az apaszimbólum. A már idézett pszichiáter szögezi le: „Az apa a morális fejlődés záloga... az én fejlődésének katalizátora.” Idézzük újra József Attilát: „Apám szájából szép volt az igaz.” A pszichiáter fogalmazásában: „Az apa szerepe elsősorban az, hogy képviselje az adott én-struktúrában az én-ideál mozzanatot, azt a húzóerőt, amely a személy növekedésének irányát meghatározza.” Elsősorban és természetesen nem kizárólag, hiszen az anya, a rokon, a nevelő tanár és egyáltalán a felnőttvilág is megszabja a növekedés irányát. De az apa, egyáltalán az apa-

mítosz semmivel sem helyettesíthető. Hiánya is hat, ahogy jelenléte is. De míg a hiány deformálhat, addig a jelenlét erőt és irányt ad. Nyugodtan kimondható: egy konfliktusokkal teli, de a konfliktust bizonyos határig kezelni tudó házaspár családi életében a gyermek vagy nem sérül, vagy nem annyira, mint az apa nélküli létben. S ezzel nem azoknak az apáknak kívánok mentséget adni, akik mellett tényleg nem lehet élni, akik tényleg károsak a gyerekekre, egyáltalán a kapcsolatra és a családi létre.

S ha már hiány, külön kérdés a férfighiány. Hiszen nem csupán otthon van folyamatos anyai jelenlét, de később, az óvodában, az általános iskolában, a középiskolában is meghatározó a nők jelenléte. Szintúgy statisztika – és már megint ösztársadalmi kérdés –, hogy kétharmad részben, gyakorlatilag nők nevelik a gyermekeket és ifjakat a különféle intézményekben. S ez – valljuk be – nem jó, nem egészséges, és mindez kihatással van a személyiség fejlődésére, egyáltalán a felnőttkorra, a párválasztástól a munkáig, a kapcsolatoktól az érdeklődésig, a tettektől a gesztusokig. Mindenre, az élet minden területére!

Amikor az apahiány okozta sérülésről beszéltem, nyilván nem orvosi esetekre gondoltam, bár ilyen is lehet. Mit lehet, van! A lakosság 15–20%-a neurotikus Magyarországon, ebben a magas számban ott van okként a válás is, az apahiány is. Ezzel együtt nem erre utalok, hanem arra, hogy apa nélkül könnyebben és sokszor elkerülhetetlenül alakul ki egy olyan személyiség, akinél a már említett én-ideál (mondhatni: felettes én) hiányosan fejlődik. Apa nélkül – hangsúlyozom –, mert kultúránkban még mindig az apa képe (és személye) erősíti az én-ideált. Ha nincs, messzebb kerül az idea. A törvény, a mérték. S az én-kép válik törvénnyé, és máris itt van, itt lehet a személyiségzavaros egyéniség, akinek tetteit nem a morál, hanem a jog és a pszichológia uralja (erről már volt szó), miként a vele élő szülőét.

S mindez egy folyamat terméke. Kezdődött a hagyományos apa-kép fölbomlásával, megváltozásával. Folytatódott a családi létből való kiüzetéssel. A jog és a közgondolkodás elvette az apa alapjogait, aztán olykor a meghagyotttért is harcolnia kell. Harcolni, tehát az egykori békétől eljutottunk az elkerülhetetlen háborúig...

(Az írás a szerző készülő könyvének részlete.)